

**VAN EESTEREN
GESPREK
NUMMER 30**

HEILIGE HUISJES:

VAN 'T MIRAKEL VAN AMSTERDAM

TOT DE EERSTE MOSKEE

VERSLAG VAN EESTERENGESPREK #30

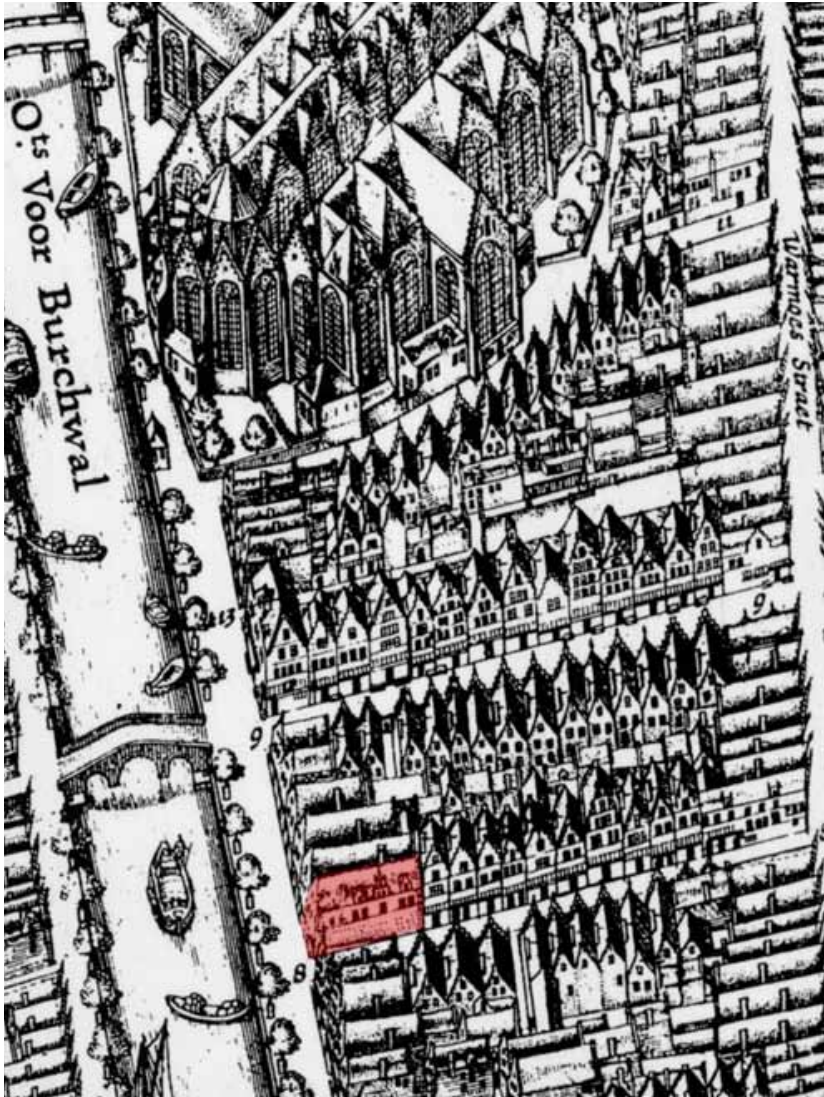
HEILIGE HUISJES: VAN 'T MIRAKEL VAN AMSTERDAM TOT DE WESTERMOSKEE

Het eerste van drie Van Eesterengesprekken binnen de manifestatie Heilige Huisjes in West gaat over *De religieuze stad in de twintigste eeuw*. Directeur van het Bijbels Museum & Ons' Lieve Heer op Solder Judikje Kiers schetste de ontwikkeling van de geloofsbeleving in Amsterdam door de eeuwen heen. Architectuurhistoricus Marisa Melchers vertelde over moderne Nederlandse kerkarchitectuur.

Tot 1578 was Amsterdam katholiek. In dat jaar vond de *alteratie* plaats; het katholieke stadsbestuur werd afgezet en Amsterdam werd officieel een protestantse stad. De kerken gingen over in gereformeerde handen; zo ook de oudste parochiekerk van de stad, de Oude Kerk, die tot dan de St. Nicolaaskerk had geheten. De vele kloosters in de stad werden opgeheven en kregen vaak nieuwe (niet-religieuze) bestemmingen, zoals wees- of tuchthuis.

HUISKERKEN

Voor de inwoners betekende de omwenteling dat er weliswaar 'vrijheid van geweten' was, ze mochten denken en geloven wat ze wilden, ze mochten het alleen niet in het openbaar belijden. De Rooms-Katholieken, de Lutheranen, de Joden, iedereen die een ander geloof aanhing, moest zich voor zijn gelovig leven terugtrekken op privé-grond. Dit is ook de achtergrond van het ontstaan van de huiskerk Ons' Lieve Heer op Solder, die van 1662 tot 1887 in gebruik geweest is als kerk. Er waren in de zeventiende eeuw meer dan 50 huiskerken over de stad verspreid.

De Oude of St. Nicolaaskerk aan de Oudezijds Voorburgwal en de locatie van Ons Lieve Heer op Solder (in rood).
Kaart: Barthasar Florisz. Van Berkenrode, 1625.

Tot de negentiende eeuw was er dus een groot contrast tussen binnen en buiten, tussen besloten en openbaar. Er leefden volop katholieken in de stad; zij waren belangrijk voor de economie, bekleedden ook belangrijke functies (maar geen overheidsfuncties uitgezonderd), maar konden hun geloof niet openbaar belijden. Ook ten opzichte van andere religies bestond in de zeventiende eeuw tolerantie.

KERKELIJK ERFGOED

Ons' Lieve Heer op Solder is een huiskerk die is gebouwd in wat oorspronkelijk drie zolders van drie woonhuizen waren. De kerk was in gebruik als kerk sinds 1662 tot 1887. Daarna werd het een museum. 'Gelukkig heeft Ons' Lieve Heer op Solder altijd kunnen rekenen op een trouwe fanclub', vertelt Kiers. 'Dat betekent dat er in die tijd al mensen waren die het niet alleen belangrijk vonden dat het religieuze erfgoed behouden bleef; men wilde het ook voor iedereen toegankelijk maken.' De collectie van Ons' Lieve Heer op Solder is inmiddels uitgebreid met immaterieel kerkelijk erfgoed. 'De herinneringen, de verhalen en de tradities, vanuit verschillende perspectieven, horen net zo goed bij het erfgoed van een kerk,' benadrukt Kiers. De laatste jaren heeft er opnieuw een renovatie plaatsgevonden en is de teruggebracht in de staat waarin het als laatste in gebruik was. De museale faciliteiten komen in een nieuwe ruimte in het pand eraan.

'T MIRAKEL VAN AMSTERDAM

Het Mirakel heeft veel betekend voor de geloofsbeleving van Amsterdam. Het was in 1345 dat een stervende man in de Kalverstraat het heilig oliesel - de laatste sacramenten - kreeg toegediend. De priester dient hem de hostie toe, maar de man is zo ziek dat hij hem uitbraakt. De hostie wordt in het vuur gegooid. De volgende dag blijkt hij nog onaangetast in de as te liggen: een wonder. De priester bracht de hostie snel naar de Oude Kerk. Maar de volgende dag lag hij weer in de haardplaats aan de Kalverstraat. De hostie is daarna in processie naar de Oude Kerk gebracht.

Dit mirakel heeft jarenlang heel veel gelovigen op de been gebracht. Dat zette Amsterdam op de kaart als bedevaartsoord en bracht de stad welvaart; de vele pelgrims verbleven immers in herbergen en kochten souvenirs.

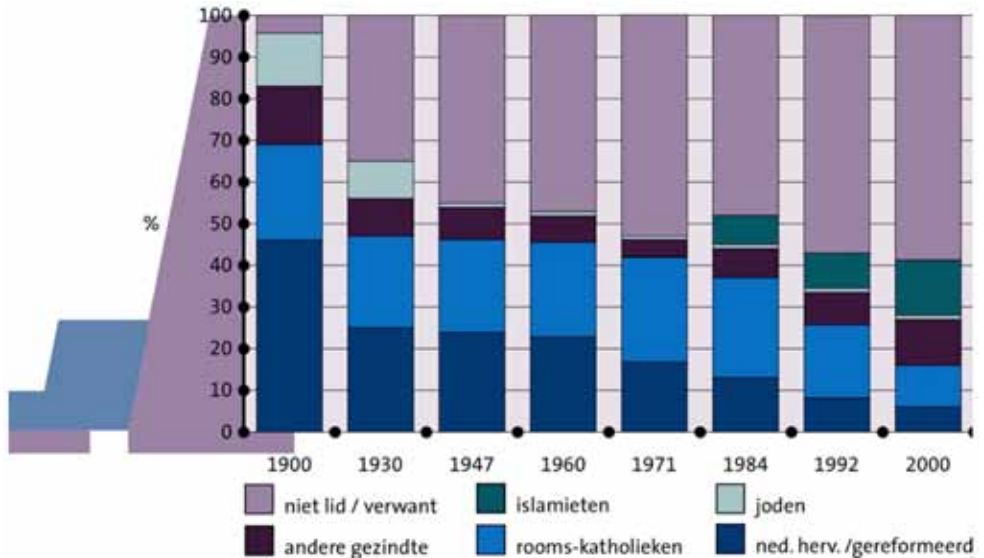
Eind negentiende eeuw konden de katholieken weer naar buiten treden met hun geloof en werden hun kerken weer zichtbaar in de stad. Op de plaatsen van schuilkerken werden in de negentiende eeuw nieuwe kerken gebouwd, zoals de Krijtberg, de Mozes & Aäronkerk en de Zaaier. De traditie van de processie werd nieuw leven ingeblazen door 't Mirakel van Amsterdams jaarlijks te herdenken met een 'stille omgang'.

Weert door't wonder aengebden

GELOOFSSAMENSTELLING

De burgerlijke stand registreerde lange tijd het geloof van iedere inwoner. Zo weten we dat in 1900 70 procent van de bevolking het Christelijk geloof aanhing. Er woonde dat jaar één Mohammedaan in Amsterdam. Pijnlijk is te zien hoe het aandeel Joden is gedecimeerd in de oorlog. Opmerkelijk is dat het aandeel protestanten na de jaren 70 eerder daalt dan het percentage katholieken. Volgens Kiërs kan dat ermee te maken hebben dat de protestantse kerk principiëler omging met niet-actieve leden en deze zich eerder uit lieten schrijven.

Lidmaatschap/verwantschap kerkgenootschap/religie/levensbeschouwelijke stroming, Amsterdam 1900-2000.

Onder 'andere gezindte' vallen onder meer Hindoes, Boeddhisten. Bron: O+S.

In de huidige tijd zeggen vier van de tien Amsterdammers (38%) zich verwant te voelen met een godsdienst, religie of levensbeschouwelijke stroming. Die verwantschap wordt minder naarmate opleidingsniveau en inkomen toenemen.

De rooms-katholieke en protestants-christelijke kerkgenootschappen hebben sinds de jaren tachtig veel aanhang verloren; deze daalde van bijna 70 procent in 1900 tot 18 procent een eeuw later. In de laatste telling in 2012 bedraagt zowel het Christelijk als Islamitisch aandeel 13 procent. Of het percentage moslims in Amsterdam zal blijven groeien, ook met een verbetering van het inkomen en opleidingsniveau in die groepen, zal de toekomst moeten uitwijzen.

PAROCHIE EN WIJKGEDACHTE

Marisa Melchers deed onderzoek naar de relatie tussen kerk- en stedenbouw. Daarbij werd ze getroffen door de functie die de kerk in de wijk kreeg toegekend in de strijd tegen het moreel verval waarover veel te doen was in de naoorlogse jaren.

Melchers bekeek voor haar onderzoek case-studies in drie verschillende perioden: de crisisjaren, de oorlogsjaren/wederopbouw en ten slotte de naoorlogse expansie in de jaren 1955-1970 in respectievelijk de Wieringermeer, Overbetuwe-Oost en Rotterdam-Zuidwijk en Hoogvliet.

Vooral de studie van de kerkbouw in de regio Rotterdam biedt interessante aanknopingspunten om te vergelijken met die in de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam. In beide steden verzezen kerken in opdracht van de drie belangrijkste kerkgenootschappen in Nederland in de naoorlogse periode: de Rooms-Katholieke kerk, de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken.

In het naoorlogse Rotterdam, dat extra getroffen was door het bombardement, overheerste de gedachte dat decentralisatie de basis moest vormen voor de planologische opzet van de wederopbouw en stadsuitbreiding. De architect-stedenbouwkundige Van Tijen, een predikant en gemeenteambtenaren van onderwijs, sociale zaken, woningbouw en volksgezondheid wilden een halt toeroepen aan 'de chaotische en nerveuze spanning van het moderne stadsleven die hadden geleid tot moreel verval, materialisme en burgerlijk individualisme.'

Als oplossing presenteerde de studiegroep de 'wijkgedachte'. Een wijk zou moeten functioneren als een zelfstandige en overzichtelijke woongemeenschap waar burgers een beroep konden doen op voorzieningen zoals winkels, scholen, een wijkgebouw en uiteraard ook een kerk die aansloot bij hun gezindte. De wijkgedachte was geïnspireerd op het concept van de *neighbourhood-unit* van de Amerikaanse

socioloog-stedenbouwkundige Clarence Perry. De rol van de kerk in de wijk, in de visie van de commissie, was die van motor achter samenbindende buurtactiviteiten die zouden 'opvoeden tot maatschappelijk gedrag'. Bij Katholieke stedenbouwkundigen heerste dezelfde behoefte aan herstel van gemeenschapszin, maar zij projecteerden dit meer op het gezin als spil van het sociale leven.

Melchers noemt het opmerkelijk dat stedenbouwkundigen na de oorlog het kerkgebouw met daaromheen de kerkgemeente als ruimtelijk concept presenteerden, of het nou een 'wijk' heette of een 'parochie'. Dit zou er volgens haar mee te maken kunnen hebben dat de oorlog de waardering voor de kerk had doen toenemen.

Het gezin is de oorsprong van de stedelijke gemeenschap.

ZESTIG NIEUWE KERKEN

In de jaren vijftig was de Nederlandse samenleving sterk verzuild. Niet alleen de kerken, maar alle buurtvoorzieningen, zoals de school en de sportclub, bekenden kleur. Het ideaal was dus dat in de Westelijke Tuinsteden elke wijk een eigen kerkgebouw zou krijgen; één voor elke gezindte. Hiervoor verrezen tussen 1951 en 1972 in de Westelijke Tuinsteden meer dan zestig kerken.

Bij het ontwerp van het Algemeen Uitbreidingsplan wilde Van Eesteren niet alleen meer woonruimte bieden maar tegelijk ook het sociale en culturele leven verbeteren. Het kerkelijke leven kreeg daarbij een belangrijke rol. In Van Eesterens indeling in functies van de stad werd de kerkgang één van de mogelijke invullingen van de vrije tijd.

Daar kwam bij dat Van Eesteren op zoek was naar publieke gebouwen als visuele markeringspunten in de wijk om de eentonige strokenbouw te doorbreken. Bijzondere gebouwen als scholen en kerken konden hiervoor zorgen. Veel nieuwe kerkontwerpen getuigen van de creativiteit in ruimtelijke oplossingen die de stedenbouwers en architecten aan de dag legden. De katholieke architecten Granpré Molière en A. Evers en G.J.M. Sarlemijn grepen voor het Catharinacomplex en de Lourdeskerk terug op Romaanse voorbeelden.

De Opstandingskerk, beter bekend als de "Kolenkit", markeert de overgang van de oude naar

de nieuwe stad. Oorspronkelijk is de Kolenkit van de Nederlands Hervormde gemeente West. Onder de kerkzaal bevinden zich een toneel- en bioscoopzaal met 400 stoelen en een buurt- en jeugdcentrum. Voor de wat oudere jongeren zijn er danslessen en dansavonden. Aan de bijkomende functies hecht de kerkgemeente veel waarde, omdat meer dan 60 procent van de buurtbewoners jonger is dan 25 jaar.

De Opstandingskerk, beter bekend als 'De Kolenkit' aan het Bos & Lommerplein, werd in 1955-1956 gebouwd naar een ontwerp van M.F. Duinjtjer. Opdrachtgever was de Nederlands Hervormde gemeente van Amsterdam-West. De Kolenkit is een Rijksmonument.

‘Wat je aantreft in Nieuw-West is heel bijzonder’, haakt Kiers in. ‘Als je een kerkje als Ons’ Lieve Heer op Solder – een tot kerk verbouwd woonhuis - vergelijkt met de kerken in Nieuw-West, valt op hoe prachtig die zijn toegerust op hun functie; de entree, de lichtinval, het zicht op de kansel. Ook is heel goed nagedacht over hoe deze kerken in de wijk passen.’

ONTKERKELIJKING

Als de laatste kerken worden opgeleverd is de ontkerkelijking al in volle gang. In de jaren zestig verlaten de hervormden en rooms-katholieken massaal de kerk, tien jaar later zijn het de gereformeerden. Hierdoor zijn de meeste kerken al snel na de oplevering te groot en te duur. Vanaf de jaren zeventig worden de eerste gebouwen verkocht; meestal aan andere gezindten, maar soms krijgt de kerk een heel andere bestemming.

DE EERSTE MOSKEE

De El Oumma El Islaminia in Slotervaart/Overtoomse Veld is de eerste moskee in de Westelijke Tuinsteden. Net als in de jaren vijftig maakten moslims tot de oplevering in 1992 gebruik van noodvoorzieningen, zoals een ruimte boven een winkel.

Oumma El Islaminia aan het August Allebéplein, bouwjaar 1992.

LINKS

Museum Ons' Lieve Heer op Solder: www.opsolder.nl

Bijbelmuseum: www.bijbelmuseum.nl

MEER LEZEN

Marisa Melchers. Liturgisch Functionalisme - Nederlandse Kerkbouw 1900-1970.

Uitgeverij Architectura & Natura, 2014.

Religie in Amsterdam. Gelovigen en plaatsen van samenkomst.

Derek Schippers en Clemens Wenneker in opdracht van O+S, januari 2014.

www.os.amsterdam.nl/assets/pdfs/2014_religie_in_amsterdam.pdf

COLOFON

Tekst: Anna Ietswaart

Beeld: p. 7 Het gezin de oorsprong van de stedelijke gemeenschap, uit: 'Parochie en wijkvorming' uit het Katholiek Bouwblad, jrg. 14, aug. 1947, nr. 22.

p. 8 Opstandingskerk/Kolenkit: Foto: Aviodrome Luchtfotografie, Lelystad. Collectie: NAI/DUIN 244
Vormgeving: anoukjohanson.nl

Datum: 25-02-2014

VAN EESTERENMUSEUM

Burgemeester de Vlugtlaan 125 Amsterdam

www.vaneesterenmuseum.nl

info@vaneesterenmuseum.nl

